

Všeobecná nauka o člověku jako základ pedagogiky

SEDMÁ PŘEDNÁŠKA

Člověk z duchového hlediska: pozorování stavů vědomí. O chápání. Klesající schopnost přijímání ducha do tělesnosti s přibývajícím věkem. Od citícího chtění dítěte k citícímu myšlení starce. Pozorování ryze duševního projevu u dospělého; moment svobody, výchovy: odpoutání citu od chtění. Vznik vjemů: mylný názor dnešní psychologie, správné poznatky Morize Benedikta. Spící snění na povrchu těla - ve sféře smyslů. Povaha vnímání: chtějící cítění. Rozdíl mezi vnímáním u dítěte a u starce. Bdění, snění a spánek v prostorovém uzpůsobení člověka: snící spánek na obvodě a v nitru, bdění v nervové soustavě, v mezispásmu. Vztah nervů k duševně-duchové bytosti: tvoření dutin pro duševně-duchovní bytost stálým odumíráním nervů. Spánek a bdění v časovém průběhu života: zápor a rozpomínání.

STUTTGART, 28. SRPNA 1919

Bude pro vás důležité, abyste si ujasnili co nejdůkladněji, co to je vlastně člověk. Na své dosavadní cestě obecnou pedagogikou jsme se snažili pochopit tuto lidskou bytost nejprve z duševního, potom z duchového hlediska. V tomto druhém druhu zkoumání budeme dnes pokračovat. Samozřejmě bude třeba se stále dovolávat pojmů, které jsou ve světě běžné v oblasti pedagogiky, rovněž v oblasti duševní, psychologické; neboť časem se přece jenom budete muset vyrovnávat prostřednictvím četby s pedagogickou a psychologickou literaturou, až na to budete mít trochu volného času.

Uvažujeme-li o člověku z duševního hlediska, klademe hlavní důraz na to, abychom ve světové zákonitosti objevovali antipatie a sympatie; uvažujeme-li však o člověku z duchového hlediska, pak musíme klást hlavní důraz na to, abychom objevovali stavy vědomí. A jak si vzpomínáte, zabývali jsme se včera třemi stavy vědomí, které se uplatňují v člověku - plným bděním, sněním a spánkem - a ukázali jsme, že plné vědomí se vlastně vyskytuje jen v myslícím poznávání, snění že se však uplatňuje v cítění a spánek ve chtění.

Veškeré chápání je vlastně vztahování jednoho k druhému. Chápat nemůžeme ve světě jinak, než že jednu věc uvádíme ve vztah k druhé. Tuto metodickou poznámku předesílám. Když navazujeme vztah ke světu tím, že poznáváme, pak nejprve pozorujeme. Buď pozorujeme smysly jako v obyčejném životě, nebo se vyvineme poněkud dále a pozorujeme duši a duchem, jak to můžeme činit v imaginaci, inspiraci a intuici. Avšak i duchovní pozorování je také jenom pozorováním, a k doplnění všeho pozorování je nutné, abychom chápali. Chápat však můžeme jen tehdy, když ve vesmíru i ve svém okolí vztahujeme jedno k druhému. - Můžete získat dobré pojmy o těle, duši a duchu, budete-li přihlížet k celému běhu lidského života. Jenže musíte mít na paměti, že při podobném vztahování, jaké teď naznačím, získáte pokaždé jenom počáteční základy chápání. Pojmy, které takto získáte, musíte pak rozvíjet dále.

Pozorujete-li totiž dítě, které teprve přišlo na svět, pozorujete-li jeho tvary, jeho pohyby, projevy jeho života jako křik, žvatlání a tak dále, pak obdržíte především obraz lidského těla. Avšak i tento obraz lidského těla obdržíte v úplnosti jen tehdy, vztáhnete-li ho ke střednímu a stařeckému věku člověka. Ve středním věku je člověk více duševní, ve stařeckém věku je nejduchovější. Proti tomu poslednímu je snadno možné mít námitky. Hodně lidí samozřejmě řekne: Ale vždyt mnozí starci začínají být duchem zase úplně slabí! - To je zejména námitka materialismu proti duševně-duchové podstatě člověka, že ve stáří se lidé stávají zase slaboduchými; s neuvěřitelnou vytrvalostí přece materialisté hlásají, že i tak velký duch jako Kant se ve stáří stal slabomyslným. Tato námitka materialistů a tato skutečnost jsou správné, jenže to, co tím chtějí dokázat, tím nedokazují. Neboť i Kant, když stál před branou smrti, byl moudřejší než byl v dětství; jenže v dětství bylo jeho tělo schopné přijímat všechno, co přicházelo z jeho moudrosti; tím se to mohlo stát vědomým ve fyzickém životě. Naproti tomu se jeho tělo ve stařeckém věku už stalo neschopným přijímat to, co mu duch

poskytoval. Tělo už nebylo správným nástrojem ducha. Proto si Kant na fyzické úrovni už nemohl uvědomovat to, co žilo v jeho duchu. Přes zdánlivou nosnost oné právě naznačené námitky nám přece musí být jasné, že se ve stáří člověk stává moudrým, duchovějším, že se přibližuje duchům. Proto u takových starců, kteří si až do vysokého věku uchovávají pružnost a životní sílu ducha, poznáváme vlastnosti duchové bytosti člověka aspoň v počátečním stadiu. I s takovými možnostmi se setkáváme.

V Berlíně byli jednou dva profesoři. Jeden byl *Michelet*, hegelovec, tomu už bylo přes 90 let. Protože měl značnou dávku ducha, dotáhl to jenom na čestného profesora; ale i přes své stáří stále ještě přednášel. Pak tu byl druhý, *Zeller*, historik řecké filosofie. Proti Micheletovi to byl mladík, bylo mu teprve 70 let. O něm se tradovalo, že už cítí tíhu stáří, že prý už nemůže přednášet, ale především že si přeje, aby se omezil počet jeho přednášek. Na to Michelet vždycky říkával: Já toho Zellera nechápu; já bych mohl ještě přednášet celý den, kdežto Zeller při svém mládí mluví pořád o tom, že ho to příliš namáhá!

Takže vidíte, že zevně fyzicky snad potvrzují už jen jednotlivci, co jsme tady uvedli jako základní poznatek o duchu stáří; ale přesto to platí.

Pozorujeme-li naproti tomu životní projevy člověka spíše ve středním věku, získáme základní opěrné body pro pozorování duševna. Proto také může člověk ve svém středním věku duševno, abych tak řekl, více zapírat. Může se jevit bezcitným, jako by ani neměl duši, nebo zase velmi oduševnělým. Neboť duševno je svěřeno svobodě člověka, také ve výchově. Že mnozí lidé jsou ve středním věku života bezcitní, jako by byli bez duše, není ještě důkazem proti tomu, že střední doba života je vlastní dobou duševní. Srovnáme-li tělesnou přirozenost dítěte, činnou převážně nevědomě, ustavičně třepající ručičkami i nožičkami, s uvážlivou, klidnou tělesnou přirozeností stáří, máme na jedné straně - v dítěti - tělo, které obzvláště zdůrazňuje svou tělesnost, a ve stařeckém věku tělo, u něhož tělesný ráz ustupuje do pozadí, které do jisté míry popírá samo sebe jako tělo.

Použijeme-li tohoto druhu srovnávání spíše na duševno, řekneme: Člověk v sobě nese myslící poznávání, cítění a chtění. Podíváme-li se na dítě, pak v obraze, který nám dítě duševně nabízí, máme těsné spojení mezi chtěním a cítěním. Dalo by se skoro říci, že chtění a cítění jsou u dítěte srostlé. Když sebou dítě mrská, když třepe nožičkami, dělá přesně ty pohyby, které odpovídají v tom okamžiku jeho cítění; nedokáže se pohybovat odděleně od citu.

Jinak už je tomu u starce. U něho je to naopak: myslící poznávání a cítění jsou spolu srostlé, kdežto chtění vystupuje do jisté míry samostatně. Lidský život tedy probíhá tak, že cítění, které je nejprve vázáno na chtění, se pozvolna během života od chtění odpoutává. A s tím se právě namnoze setkáváme ve výchově: že cítění se má odpoutat od chtění. Potom se cítění, uvolněné od chtění, může spojit s myslícím poznáváním. A to je pak něco, co by mělo nastat v pozdějším životě. Pro pozdější život jsme dítě připravili správně jen tehdy, způsobíme-li v něm, že se cítění může dobře odpoutat od chtění; v pozdějším údobí života pak také jako muž nebo žena dokáže spojovat uvolněné cítění s myslícím poznáváním, a tak se bude moci správně vyrovnávat se životem. Proč nasloucháme starci, když nám vypravuje o svých životních zkušenostech? Protože za svého života spojil své osobní cítění se svými pojmy a ideami. Nevykládá nám teorie, vypravuje nám to, co ze svých osobních citů mohl navázat na ideje a pojmy. U starce, který své cítění skutečně spojil se svým myslícím poznáváním, znějí tudíž pojmy a ideje hřejivě, znějí tak, že jsou prosyceny skutečností, konkrétně, osobně; kdežto u člověka, jehož vývoj se zastavil už spíše ve středním, dospělém věku, znějí pojmy a ideje teoreticky, abstraktně, vědecky. To prostě patří k lidskému životu, že lidské duševní schopnosti procházejí jistým procesem, při němž se cítící chtění dítěte vyvíjí v cítící myšlení starce. Mezi tím probíhá lidský život, a pro tento lidský život budeme dobře vychovávat jen tehdy, dokážeme-li se na takovou věc dívat z hlubšího psychologického hlediska.

Přitom musíme přihlídnout k tomu, že při jakémkoli našem pozorování světa vystupuje něco jako první - také všechny psychologie to popisují jako to první, co se dostavuje při pozorování světa: a to jsou vjemy, zprvu neurčitě, dosud nejasně uvědomované smyslové vjemy. Dostane-li se některý z našich smyslů do souvislosti s okolím, tedy se v každém z nich cosi odehraje a my cosi prožijeme. Vnímáme pak barvy, tóny, teplo a chlad. Tak se v našem vzájemném styku s okolím objevuje vnímání, zprvu ještě pocitované značně neurčitě.

Tak jak se vznik vjemů obvykle popisuje v psychologiích, nedostanete správnou představu o tom, jak k tomu vlastně dochází. Když o tom psychologové mluví, říkají: venku se odehrává jistý fyzický pochod, vibrace světelného éteru nebo chvění ve vzduchu, to proudí k našemu smyslovému orgánu, to ho dráždí. - Ano, psychologové mluví o podráždění, a pak se dokonce zmožou na výraz, který sice jsou s to vytvořit, ale aniž jsou ochotni ho pochopit: výraz „Empfindung“. Neboť podráždění vyvolává v naší duši prostřednictvím smyslového orgánu jistý zážitek, dojem, který má určitou charakteristickou kvalitu a uskutečňuje se jako důsledek určitého fyzického pochodu, například při slyšení jako důsledek chvění vzduchových vln. Jak k tomu dochází, to psychologie - a vůbec současná věda - není s to vysvětlit. Tak to obvykle stojí i v psychologiích.

K pochopení těchto věcí se více než takovými psychologickými úvahami přiblížíte, když se pokusíte přímo sledovat vznikající vjemy tak, abyste si mohli zodpovědět otázku: Se kterou z duševních sil jsou vlastně takové vznikající vjemy nejvíce spřízněny? - Psychologové si to usnadňují; prostě počítají vjemy mezi poznávací schopnosti a říkají: Nejprve máme první, ještě neurčité smyslové dojmy, pak jsou z toho jasnější vjemy, z těch si tvoříme představy, pojmy a tak dále. - Tak se ten pochod také zpočátku jeví. Jenže v tomto případě se nepřihlíží k tomu, co jsou vlastně takové vznikající vjemy zač.

Když dostatečným sebepozorováním skutečně pronikneme k podstatě vnímání, tedy poznáme: Vnímání má volní povahu s příměsí citové povahy. Není v první řadě spřízněno s myslícím poznáváním, nýbrž s citícím chtěním nebo chtějícím citěním. Nevím, kolik psychologií - člověk přirozeně nemůže znát všechny ty nesčetné psychologie, které se dnes objevují - pochopilo aspoň něco ze spřízněnosti vnímání s chtějícím citěním nebo citícím chtěním. Řekneme-li, že vnímání je spřízněno s chtěním, pak to není řečeno přesně, neboť je spřízněno s chtějícím citěním a s citícím chtěním. Že však je spřízněno s citěním, poznal ve své psychologii alespoň jeden z psychologů, jenž se vyznačoval obzvlášť dobrým pozorováním, totiž *Moriz Benedikt* ve Vídni.

Psychologové ovšem přihlížejí málo k této psychologii. Je to s ní také poněkud zvláštní. Za prvé je *Moriz Benedikt* podle své odborné kvalifikace kriminální antropolog; a ten si najednou dovolí napsat psychologii. Za druhé je to přírodní badatel a píše o důležitosti básnických děl při výchově, dokonce rozebírá básnická díla, aby ukázal, jak je možné jich použít ve výchově. Je to něco hrozného: Tento muž, který chce být vědcem, považuje za možné, že by se psychologové mohli něčemu naučit od básníků! A za třetí: Tento muž je židovský přírodní badatel, napíše psychologii a věnuje ji jako z udělení knězi, katolickému filosofu na teologické fakultě vídeňské univerzity - tehdy jím ještě byl - *Laurenzi Müllnerovi*. Tři strašné věci, které odborného psychologa vůbec nemohou pohnout, aby toho muže bral vážně. Ale kdybyste si jeho psychologii přečetli, našli byste tolik opravdu výstižných jednotlivých postřehů, že byste z toho měli velký užitek, přesto že budete muset odmítnout celou stavbu této psychologie, celý materialistický způsob, kterým *Moriz Benedikt* uvažuje, neboť skutečně vězí v materialistickém myšlení. Celek knihy vám nebude k ničemu, avšak z jednotlivých pozorování můžete mnoho získat. Tak je třeba, abychom to nejlepší ve světě hledali tam, kde se to vyskytuje. Je-li někdo dobrým pozorovatelem v jednotlivostech a naskakuje-li vám husí kůže před celkovou tendencí, kterou u *Morize Benedikta* zjistíte, pak nemusíte proto odmítat v jednotlivostech jeho dobrá pozorování.

Je tedy vjem, tak jak se nejprve v člověku vynořuje, chtějící citění nebo citící chtění. Proto musíme říci: Tam, kde se zevně u člověka rozprostírá sféra smyslů - smysly přece nosíme na zevní straně našeho těla, smíme-li se vyjádřit poněkud zhruba -, tam se v člověku v jistém smyslu vyskytuje citící chtění, chtějící citění. Načrtneme-li si člověka schematicky, můžeme říci: Na zevním povrchu (mějte, prosím, v patrnosti, že všechno je míněno schematicky) máme smyslovou sféru; v ní se uplatňuje chtějící citění, citící chtění.

Co tedy děláme na tomto povrchu, je-li zde zastoupeno citící chtění, chtějící citění, pokud tento povrch těla je sférou smyslů? Vykonáváme činnost, která je napůl spánkem a napůl sněním; mohli bychom ji také nazvat snícím spánkem, spícím sněním. Neboť nespíme pouze v noci, spíme neustále na

obvodě, na zevním povrchu těla. A proto jako lidé nevidíme docela do života svých vjemů, protože v těchto oblastech, kde vznikají vjemy, pouze napůl sníme a napůl spíme. Psychologové vůbec netuší, že je to stejný důvod, proč nemohou jasně uchopit vjemy, který nám také brání, když se ráno probudíme, abychom si jasně uvědomili své sny. Jak vidíte, pojmy spánek a snění mají ještě docela jiný význam než ten, kterého bychom použili v obyčejném životě. Spánek známe v obyčejném životě jen potud, že víme: V noci, když ležíme v posteli, spíme. Vůbec nevíme, že tento spánek je něco, co se uplatňuje v mnohem větší šíři, co neustále prožíváme i na povrchu svého těla; jenže na povrchu těla se do spánku neustále vměšují sny. Těmito „sny“ jsou smyslové vjemy, dříve než je uchopíme rozumem a myslícím poznáváním.

Volní a citovou sféru u dítěte musíte hledat také v jeho smyslech. Proto tolik zdůrazňujeme, že vychováváme-li dítě intelektuálně, musíme také neustále působit na jeho vůli; neboť ve všem, na co se dítě musí dívat, co musí vnímat, musíme také pěstovat vůli a citění, jinak se vlastně octneme v rozporu s dětským vnímáním. Teprve k člověku na sklonku života, teprve k starci můžeme mluvit tak, že jeho vjemy budeme chápat už v jejich metamorfóze. U starce je tomu tak, že i vnímání přešlo od citícího chtění k citícímu myšlení nebo myslícímu citění. U starce se vnímání stalo něčím jiným. U něho už mají vjemy převážně myšlenkový ráz a postrádají už neklidný ráz volní, mají v sobě více klidu. Teprve u starce můžeme říci, že se vjemy přiblížily pojmům, ideovému rázu.

Jemný rozdíl mezi tímto dvojným druhem vnímání psychologové obvykle neberou na vědomí. Pro ně je vjem starců totéž, co vjem dítěte, neboť vjem zůstává pro ně vjemem. To je přibližně taková logika, jako když máte před sebou břitvu a řeknete si: Břitva je nůž; budeme jí tedy krájet maso, vždyť nůž jako nůž. - Zde se bere pojem z výkladu slova. To by se ale nemělo nikdy dělat, nýbrž pojem by se měl brát ze skutečností. U vjemu bychom pak zjistili, že také žije, že také prodělává vývoj, že má u dítěte převážně volní ráz, u starce převážně rozumový, intelektuální ráz. Pro člověka je přirozeně snazší posbírat všechno ze slov; proto máme tolik vykladačů slov, a leccos může na nás působit až hrůzostrašně.

Měl jsem jednou možnost poslouchat výklady jednoho ze svých spolužáků, se kterým jsme se nějakou dobu neviděli. Chodili jsme do stejné obecné školy; já jsem se dostal na reálku, on na učitelský seminář, navíc maďarský, a to v 70. letech něco znamenalo. Po několika letech jsme se tedy setkali a rozmlouvali jsme o světle. Já jsem se už mezitím naučil, čemu se dalo naučit v regulérní fyzice, že tedy světlo má něco společného s vlněním v éteru a tak dále. Na to se dalo přinejmenším pohlížet jako na příčinu světla. Můj někdejší spolužák k tomu podotkl: My jsme se také učili, co je světlo: Světlo je příčina vidění! - Nic než šermování se slovíčky! Tak se pojmy stávají pouhým vysvětlováním slov. Můžeme si představit, co bylo potom poskytováno žákům, když víme, že tento pán později sám jako učitel vyučoval početné žáky, dokud neodešel do důchodu. - Musíme se oprostít od slov a musíme se dostat až k duchu věcí. Chceme-li něco pochopit, nesmíme pokaždé hned myslet na slovo, nýbrž musíme vyhledávat skutečné vztahy. Když u německého slova „Geist“ (duch) budeme hledat jeho původ v dějinách řeči, jak je chápal *Fritz Mauthner*, a budeme se ptát: Jak se nejprve objevuje slovo „Geist“? - objevíme příbuznost slova „Geist“ (duch) s „Gischt“ (syčící pěna) a s „Gas“ (plyn). Tyto příbuznosti existují, ale nezšlo by z toho nic významného, kdybychom chtěli stavět pouze na nich. Bohužel se právě této metody často používá skrytou formou v bádání o bibli, často velkolepě maskovanou formou. Proto je bible kniha, kterou většina lidí, a zvláště současní teologové, nejhůř chápe.

Jde o to, abychom si všude počínali tak, jak to odpovídá věci, abychom se tedy snažili získat pojem o duchu nikoli z etymologie, nýbrž tím, že porovnáme, jak se v těle vyžívá dítě a jak se v těle vyžívá stařec. Tím, že budeme takto skutečnosti na sebe vztahovat, získáme reálné pojmy.

A tak získáme také reálný pojem o vnímání jen tehdy, víme-li, že vjemy vznikají jako chtějící citění nebo citící chtění ještě u dítěte na obvodu těla tím, že tento obvod těla u dítěte ve srovnání s tím, co už je spíše lidským nitrem, spí a přitom sní. Neplatí tedy jen to, že jste plně bdělí v myslícím poznávání,

nýbrž i to, že plně bdělí můžete být vůbec jen uvnitř svého těla. Na obvodu těla, na povrchu těla také neustále spíte. A dále: Co se děje kolem dokola kolem těla nebo, lépe řečeno, na povrchu těla, děje se obdobně také v hlavě, a nejsilněji se to děje, čím dále pronikneme do nitra člověka, do svalů, do krve. V nich člověk zase spí a přitom sní. Na povrchu spí a sní, a také dále směrem do svého nitra spí a přitom opět sní. Proto zůstává v našem nitru to, co je nyní spíše v duševním smyslu chtějícím cítěním, cítícím chtěním, všechna naše přání a tak dále, zase ve snícím spánku. Kde jsme tedy jediné úplně bdělí? V mezipásmu, pokud jsme zcela bdělí.

Jak vidíte, vycházíme nyní z duchového hlediska, když aplikujeme skutečnosti bdění a spánku prostorově na člověka a vztahujeme je na jeho tělesnou podobu, takže si můžeme říci: Díváme-li se na člověka z duchového hlediska, jeví se nám tak, že na povrchu a ve svých vnitřních orgánech spí, a jen v mezipásmu může být v životě mezi zrozením a smrtí skutečně úplně bdělý. Kterépak orgány se v tomto mezipásmu především vytvořily? Jsou to ty orgány, zvláště v hlavě, kterým říkáme nervy, náš nervový aparát. Tento nervový aparát vysílá své výběžky do zevního povrchového pásma, a zase do nitra; mezi nimi se vyskytují taková střední pásma jako mozek, zejména pak mícha a také břišní nervstvo. Zde máme příležitost být doopravdy řádně bdělí. Kde jsou nervy nejvíce vyvinuté, tam jsme nejdělejší. Avšak nervová soustava má zvláštní vztah k duchu. Je to soustava orgánů, která má vlivem tělesných funkcí neustále tendenci se rozpadat, být v rozkladu, mineralizovat se. Kdybyste mohli u živého člověka oddělit nervovou soustavu od soustavy žláz, svalů, krve a kostí - soustavu kostí byste dokonce mohli u nervů ponechat byla by z ní už u žijícího člověka mrtvá tkáň, neustále by se měnila v cosi mrtvého. V nervové soustavě dochází ustavičně k umírání člověka. Nervová soustava je jediná soustava, která vůbec nemá přímý vztah k duchově-duševní bytosti. Krev, svaly a tak dále mají vždycky k duchově-duševní bytosti přímý vztah; nervová soustava k ní nemá bezprostředně vůbec žádný vztah. Má k ní vztah jen tím, že se neustále vyčleňuje z lidské organizace, že zde není, protože ustavičně zetlívá. Ostatní články žijí; proto vytvářejí přímé vztahy k duchově-duševní bytosti. Nervová soustava neustále odumírá; neustále říká člověku: Můžeš se vyvíjet, protože ti nepřekážím, protože dělám, jako že tu se svým životem vůbec nejsem! To je to zvláštní. Psychologie a fyziologie vám líčí, že zprostředkujícím orgánem vnímání, myšlení, vůbec duchově-duševních projevů je nervová soustava. Ale díky čemu je tímto zprostředkujícím orgánem? Jen díky tomu, že našemu myšlení a vnímání neklade překážky, že se nesnaží navodit žádné vztahy k myšlení a vnímání, že člověku umožňuje být prázdným vůči duchově-duševní složce všude tam, kde probíhají nervy. Pro duchově-duševní působnost jsou prostě tam, kde se vyskytují nervy, dutiny. Proto může duchově-duševní působnost vklouzávat právě do těchto dutin. Musíme být nervové soustavě vděční za to, že se nestará o naši duchově-duševní bytost, že nedělá nic z toho, co jí připisují fyziologové a psychologové. Kdyby to dělala, kdyby se jen pět minut dělalo to, co by podle popisů fyziologů a psychologů měly nervy dělat, pak bychom v těchto pěti minutách nevěděli o světě a o sobě vůbec nic; prostě bychom spali. Neboť nervy by si počínaly tak, jako ony orgány, které prostředkují spánek, které prostředkují cítící chtění a chtějící cítění.

Ano, situace je dnes taková, že je dnes pro člověka poněkud tvrdé, přijde-li na to, co je ve fyziologii a psychologii pravda, protože lidé budou vždycky říkat: Ty ale obracíš svět vzhůru nohama. - Pravda však je, že svět stojí na hlavě a že pomocí duchové vědy ho musíme postavit zase na nohy. Fyziologové říkají: Orgány myšlení jsou nervy, zejména mozek. - Pravda je ta, že mozek a nervová soustava mají něco společného s myslícím poznáváním právě jenom tím, že se neustále z organizace člověka vylučují, a že díky tomu se může rozvíjet myslící poznávání.

Nyní sledujte velice přesně, co bude následovat, a vezměte, prosím, síly svého rozumu dobře do hrsti. Kolem člověka, tam, kde je sféra smyslů, probíhají reálné pochody, které se neustále začleňují do světového dění. Předpokládejme, že světlo působí na člověka prostřednictvím oka. V oku, to znamená ve smyslové sféře, probíhá reálný pochod, něco se tam děje, fyzikálně-chemický pochod. Ten pokračuje do nitra lidského těla a dostává se pak také až do onoho nitra (na nákresu temně vyšrafováno), kde se zase odehrávají fyzikálně-chemické pochody. Teď si představte, že stojíte před osvětlenou plochou a z

této osvětlené plochy padají světelné paprsky do vašeho oka. Tam vznikají opět fyzikálně-chemické pochody, které pokračují do svalů a do krve v nitru člověka. Mezi obvodem a tímto nitrem zůstává prázdná oblast. V této prázdné zóně, která díky nervovému orgánu zůstala prázdná, se nevyvíjejí žádné takové pochody jako v oku nebo v nitru člověka, které by byly samostatnými pochody, nýbrž tady pokračuje to, co je venku, to jest sama přirozenost světla, přirozenost barev a tak dále. Máme tedy na povrchu těla, kde jsou umístěny smysly, reálné pochody, závislé na oku, uchu, na orgánu tepelného vnímání a tak dále. Podobné pochody probíhají také v nitru člověka. Avšak ne v mezipásnu, tam, kde se v podstatě rozprostírají nervy; ty uvolňují prostor, tam můžeme žít s tím, co je venku. Oko vám proměňuje světlo a barvy; avšak tam, kde máte nervy, kde jste dutí, pokud jde o procesy života, se světlo a barvy nemění. Tam žijete sami světlem a barvou. Pouze smyslovou sférou jste odděleni od zevního světa, avšak uvnitř spoluprožíváte, jako v misce, zevní pochody. Tam se sami stáváte světlem, tam se sami stáváte tónem. Tam se šíří vnější pochody, protože nervy tomu nekladou překážku jako krev a sval.

Teď snad začínáme cítit, jaký to má význam: bdíme jenom tady, jenom v onom prostoru v nás, který je ve vztahu k životu dutý, kdežto na zevním povrchu a v nitru, tam ve snu spíme a ve spánku sníme. Úplně se probouzíme pouze v oblasti, která leží mezi vnějším a vnitřním. Tolik, pokud jde o prostor.

Pozorujeme-li však člověka z duchového hlediska, musíme i jeho časovou existenci uvést ve vztah k bdění a spánku a snění.

Něčemu se učíte; přijímáte to takovým způsobem, že to vstupuje do vašeho plného bdění. Zatímco se tím zabýváte a pokud na to myslíte, je to ve vašem plném bdění. Potom se věnujete ostatnímu životu. Něco jiného se dovolává vašeho zájmu, vaší pozornosti. Co se teď děje s tím, čemu jste se předtím naučili a čím jste se zabývali? Začne to usínat, a když si na to zase vzpomenete, tedy to zase procitne. Ve všech těchto věcech se budete moci vyznat teprve tehdy, nahradíte-li všechno to šermování slovy, které najdete v psychologických o vzpomínce a zapomínání, reálnými pojmy. Co je to rozpomínání? Je to procitnutí jistého komplexu představ. A co je zapomínání? To je usnutí tohoto komplexu představ. Tady máte možnost srovnávat něco reálného s něčím reálně prožívaným, tady nemáte žádné vykládání slovíček. Když budete vždycky sledovat své bdění a svůj spánek, když budete sami prožívat, jak usínáte, nebo budete vidět, jak někdo jiný usíná, budete v tom mít reálný proces. A teď vztáhnete zapomínání, tuto vnitřní duševní činnost, k tomuto reálnému procesu - ne k nějakému slovu -, porovnáte obojí a řeknete si: zapomínání je pouze usnutí v jiné oblasti, a také rozpomínání je jenom procitnutí v jiné oblasti.

Svět pochopíte duchově jenom tím, že budete srovnávat reálné s reálným. Jako musíte srovnávat dětský věk se stařeckým, abyste mohli tělo a ducha skutečně vzájemně na sebe vztáhnout, alespoň v prvních náznacích, tak můžete srovnávat vzpomínání a zapomínání tak, že je uvedete ve vztah k něčemu reálnému, k usínání a procitání.

To je to, co bude pro budoucnost lidstva tak neskonalé nutné: aby se lidé odhodlali vcházet do reality, do skutečnosti. Lidé dnes myslí téměř jen ve slovech, nikoli ve skutečnostech. Kdepak by dnešnímu člověku přišla na mysl realita, k níž se můžeme obrátit, když mluvíme o vzpomínce, totiž procitnutí? Bude ochoten vyslechnout všechno možné z okruhu slov, aby získal definici vzpomínky, ale nepomyslí na to, aby takové věci chápal ze skutečnosti, z věcí samých.

Proto pochopíte, že když se hovoří o něčem takovém, jako je lrojčlennost, o něčem, co je získáno zcela ze skutečnosti, nikoli z abstraktních pojmů, že lidé to nejprve považují za nesrozumitelné, protože nejsou vůbec zvyklí získávat něco ze skutečnosti. Nespojují jakékoli pojmy se získáváním poznatků ze skutečnosti. A nejméně pojmů se získáváním poznatků ze skutečnosti spojují například socialističtí vůdcové ve svých teoriích; ti představují poslední dekadenci ve vykládání věcí pomocí slov. To jsou lidé, kteří se domnívají ze všech nejvíce, že rozumějí něčemu ze skutečnosti; začnou-li však mluvit, pak přicházejí s dokonale prázdnými slupkami slov.

To byla jenom vsunutá poznámka, která souvisela zejména s povahou současných myšlenkových tendencí. Ale pedagog musí chápat i dobu, do níž je postaven, protože musí chápat děti, které mu jsou z této doby předávány k výchově.